

*Philosophy of History
Философия на Историята*

РАЦИОНАЛНОТО И ИРАЦИОНАЛНОТО В ИСТОРИЯТА

Здравко Иванов

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“

Резюме. Цел на представената статия е изследването на историята като битие (жизнена дейност на хората). Доколкото във визирания дискурс тя е продукт на действията на разумни същества, може да се предположи, че в нея доминира рационалното. Но една такава констатация се разминава с реалното състояние на нещата, което ни поднася хиляди примери за ирационални действия и исторически резултати. В този смисъл в статията се анализира по-конкретно отношението между рационалното и ирационалното в историята, като се прави опит да се очертаят източниците на последното.

Keywords: history, actions, rational, irrational

Известно е, че терминът „история“ се използва в два смисъла. С него се означава, от една страна, обективната история на хората, а от друга – субективната, т. е. това, което е казано или написано по отношение на първата. Цел на разсъжденията ми в случая е историята, разбрана в обективния смисъл на думата – като история на хората, на тяхната социална дейност. И по-конкретно, онова, което ме интересува в случая, е формата, в която се реализира тази история, моментите на рационалност и ирационалност в нея.

Такъв поглед върху историята е провокиран от редица парадокси, на които се натъкваме при опита си да осмислим миналата и настоящата социално-историческа дейност на човека. Философи, психолози, социолози, антрополози и пр. от Античността насам се надпреварват да твърдят, че основната *differentia specifica* на човека е неговата разумност, която го прави качествено различно от другите живи форми същество, способно да действа рационално в името на своите цели, да организира разумно отношенията си с другите, да откликва адекватно на възникналите предизвикателства и пр. Една такава еуфорична апология на човешкия разум би следвало да ни доведе до заключението, че социално-историческата дейност на човека – за разлика от дейността на животните – се отличава с рационалност, че на нея са й неприсъщи чертите на ирационалността. Подобно заключение обаче не се покрива с реалното състояние на нещата. Самата история ни дава хиляди свидетелства за „неразумни“ действия и ирационални резултати, които по-

ставят под съмнение пълната ѝ рационалност. Достатъчно е да приведем за примери насилственото унищожаване на ценности, създавани с поколения, за да бъдат възстановявани после в съкратени срокове, милионите избити във време на междуособици и войни, изострящата се екологична криза, дисбалансът между утилитарното и духовното, богатството и бедността, думите и делата и пр., за да ни стане ясна несъстоятелността на едно такова заключение. Тези примери подсказват, че въпреки привидната си (външна) рационалност голяма част от човешките действия са ирационални по характер, каквито са всъщност и техните резултати. Така стоят нещата и със социално-историческата дейност на хората, схваната в най-широкия смисъл на думата. Затова възниква въпросът: кои са източниците на ирационалното в историята, които трансформират човешките усилия в нежелани, неочаквани за тях и дори парадоксални за тях резултати?

Един от изследователите, който се опитва да реши този въпрос, е Вилфредо Парето. Тръгвайки от индивидуалните човешки действия, в опита си да пресъздаде и обясни обществения живот на човека, Парето стига до извода, че по-голямата част от тези действия, въпреки своето „рационално лустро“ (Г. Фотев), са ирационални (нелогични) по характер (Фотев, 1993: 166). Първият от източниците на тази ирационалност според него трябва да се търси в ограничеността на самия разум, в обстоятелството, че колкото и надарен да е даден индивид, той винаги действа в условия на недостатъчна определеност – било защото целите му не са съвсем ясни, било защото средствата за постигането им не са известни или по начало са недостатъчни, или защото не познава в нужния обем наличните обстоятелства на живота. По тази причина онова, което постига индивидът, невинаги се покрива с предварителните му намерения и очаквания или ако все пак в близък план се покрива, то в по-далечен се оказва, че се разминава. В този смисъл, подобно на Сизиф, човекът е обречен непрекъснато да изправя своите грешки, само за да може да направи други.

Вторият източник на ирационалността в индивидуалните човешки действия Парето вижда в обстоятелството, че човек е принуден твърде често да действа в т. нар. „екстремни ситуации“, които изискват да се вземат спешни решения без възможност за претегляне на всички „за“ и „против“. Попадайки в такива ситуации, той е принуден да откликва мигновено на възникналите предизвикателства, да реагира енергично, без да се замисля много – много. Тъкмо този дефицит на време не позволява, счита Парето, да се прояви в оптимална степен силата на разума, поради което възникналите резултати често страдат от недостиг на рационалност или пък по начало са родени ирационални.

Към тези източници, в духа на Парето, бихме могли да отнесем и обстоятелството, че немалка част от индивидуалните действия имат за свой ръководен мотив противоположни на разума подтици и импулси – различни чувства,

емоции, амбиции, суеверия, афекти, настроения, предубеждения и т. н. Вследствие на това тези действия поначало са родени като ирационални, каквито в крайна сметка се оказват и техните резултати.

Но дори да оставим настрана логиката на Парето и да приемем, че индивидуалните действия на човека са изцяло рационални, от това не следва автоматично, че човешката история е рационална в естеството си. Защото, така както ни се представя поне до днес, тя се реализира като борба на различни индивидуални или частни рационалности, които, противопоставяйки се една на друга, водят до реализацията на нещо такова, което се възприема от всички като ирационално или недотам рационално, доколкото не отговаря изцяло на индивидуалните очаквания на никой отделно взет човек. Причината за тази ирационалност следва да се търси в сложилите се още на старта на историята интровертен (егоцентричен) режим на функциониране на рационалността, който възпрепятства единството на човешките усилия и действия.

Разбира се, подчертаването на ирационалния характер на историята съвсем не означава, че в нея не са налице моменти на рационалност. Тази рационалност обаче е частна, партикуларна, а не обща рационалност, и зависи от съотношението на силите на съответния етап от развитието. Обикновено тя е рационалност на икономически и политически господстващите класи, която те успяват да наложат на останалите, благодарение на притежаваните от тях финансови, а от там и властови ресурси. В това отношение парите изпъкват като акумулирана и концентрирана в определени ръце потенциална енергия, която може да бъде актуализирана във всеки момент в посока на реализацията на желаните цели. Тези цели в крайна сметка изразяват волята и рационалността главно на богатите. Бидейки предметени в нормативната система на обществото (законите и разпоредбите на страната), те придобиват статут на „общии“ цели, на които се подчинява развитието и от които зависи животът на всеки индивид. В името на тези „общии“ цели са принесени безкрайни жертви пред олтара на историята и все още продължават да се принасят. Затова до ден-дневен човешката история се представя главно като езическа история, като история на жертвата (жертването) на едни или други лица, съсловия и общности в името на благополучието на други. Дори и средновековната история, която има претенцията да води живота по християнските ценности и норми, е езическа история. Достатъчно е да си припомним кръстоносните походи, многобройните междусобици и войни, положението на крепостните, дейността на инквизицията и пр., за да се убедим в казаното.

Фактът, че историята реализира, общо взето, волята на силните (представяна като обща воля, без на практика да е такава), съвсем не означава, че тази воля се осъществява безпроблемно или в чистия си вид. Защото, колкото и слаба да е волята на другите, тя също допринася за характера на историческия резултат и често пъти става причина за сериозни социални сътресения –

бунтове, въстания, преврати и даже смяна на обществения строй. Затова рационалността на силните (плод на техните интереси) ще или не ще е принудена, макар и частично, да отчита настроенятия на масите, което я принуждава да се реализира като повече или по-малко модифицирана и ограничена рационалност. По този начин от това, което се постига в историята, никой не е доволен. То не съответства изцяло на никоя частна или колективна воля и затова се приема от всички като недотам рационално или като ирационално, каквото всъщност и е и ще бъде дотогава, докогато историята се прави от гледище на партикуларното.

Но ирационалното в историята е продукт не само на ограничеността на човешкия разум и доминиращия егоцентризъм в човешките взаимоотношения, а и на егоцентричната ориентация на цивилизацията в отношението ѝ към природата. Вярно е, че егоизмът е „средство за съхранение и възпроизводство“ (В. Кид), че всяка „степен на обективизация на волята“ (А. Шопенхауер), в т.ч. и човечеството се стреми да разгърне и утвърди „собствената си идея“ за сметка на идеите на останалите степени, но една такава нагласа, която човечеството все още изповядва, си има своите предели. Защото разумно ли е в стремежа си за еманципация да унищожаваш най-дълбоките основи на собствения си живот – въздуха, водата, почвата и пр.? И това наистина ли е еманципация? Днес човечеството, като изключим някои проблясъци, все още робува на мита, че е призвано само да взема, но не и да дава. Този мит е една от най-големите заплахи за цивилизацията. Той е причина за днешната екологична криза, без справянето с която е невъзможна бъдещата ни история. Това е най-важното предизвикателство, което се изправя пред нас и което изисква задружен, общочовешки отклик, тъй като екологичните проблеми отдавна са надскочили плоскостта на регионалните проблеми и са придобили характер на глобални проблеми. За да се реализира успешно този отклик, човечеството трябва да разчисти „авгиевите си обори“, да се раздели със сложения се егоцентричен (партикуларен) стил на мислене и поведение, да реши проблема с бедността и изхранването и т. н. Защото не можеш да мислиш за глобално оздравяване на природата на „гладен стомах“ и „бос крак“. Решаването на екологичния проблем предполага като предварително условие нормативно регламентирано и последователно провеждано удовлетворяване на екзистенциалните нужди на всички хора, без оглед на раса, пол, възраст, религиозна или етническа принадлежност. Колкото и парадоксално да звучи, бъдещето ще ни принуди да даваме (инвестираме) най-много там, откъдето най-много сме вземали. Този процес няма алтернатива, ако не приемем за такава самоунищожението на цивилизацията вследствие на унищожението на естествената ѝ среда. При това симулацията на активност, мимикрията и формализмът в действията съвсем няма да ни помогнат. Но очевидно човек е така устроен, че тръгва да решава реално възникналите пред него проблеми едва когато „ножът опре до кокала“,

когато започне да се задушава от резултатите на собствената си недалновидност. В този смисъл древните са прави, когато разглеждат страданието като естествен път към мъдростта – път, който вероятно ще трябва да изминем и ние, за да преодолеем ирационалността на собствената си история и да наложим рационалното в нея, разбирано не в един себичен, партикуларен или интровертен смисъл, а в един универсален, екстровеертен смисъл – като хармония със себе си, другите и битието (Н. Рьорих).

ЛИТЕРАТУРА

Фотев, Г. (1993). *История на социологията*. т. 2, София. с. 166.

RATIONAL AND IRRATIONAL IN HISTORY

Abstract. The aim of the article is to investigate history as being (the living activity of people). As a product of rational beings, it can be conceived as predominantly rational inquiry. However, a statement of this kind does not match the actual development of historical process. In this context, the article explores, in particular, the relation between the rational and irrational in history, by revealing the sources of irrationality.

Dr. Zdravko Ivanov, Assoc. Prof.

St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Turnovo

Veliko Turnovo, Bulgaria

E-mail: zriv51@abv.bg